

рэбраны прызёр (1979), бронз. прызёр (1978, 1979). Чэмпіён СССР (1977, 1978, 1979, 1980).

ТАЙНМУТ (Tynemouth), горад у Вялікабрытаніі, на ПнУ Англіі, у канурбацыі Тайнсайд. Каля 100 тыс. ж. (2001). Рыбалавецкі порт на Паўночным м., каля вусця р. Тайн. Прам-сць: маш.-буд., хім., дрэваапр., харч., швейная. Клімат. курорт.

ТАЙНЫЯ МОВЫ, умоўныя мовы, традыцыйная назва групы *жаргонаў* (гл. *Арго*), для якіх уласціва канспіратыўная функцыя, звязаная з імкненнем носьбітаў утаіць сакрэты сваёй вытворчай і інш. дзейнасці. Т.м. былі знакамі прыналежнасці да карпарацыі і свайго роду калект. гульні. Напр., лемезень (мова дрыбінскіх шапавалаў на Беларусі), афеня (мова бадзяг-гандляроў у Расіі), ротвелш (мова жабракоў у Германіі) і інш. Т.м. фактычна не маюць уласнай граматыкі (у адрозненне ад тэр. дыялектаў, але вылучаюцца адметнасцю лексікі, часткова запазычанай з самых розных моў, часткова ўтворанай сплучна. Т.м. вывучаюцца сацыялінгвістыка, сацыялогія, дыялекталогія, этымалогія.

Літ.: Бондалетов В.Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев. Вып. 1. Рязань, 1974. А.Я. Міхневіч.

ТАЙПІНСКАЕ ПАЎСТАННЕ 1851—64, апошняя ў гісторыі Кітая вят. сял. вайна. У значнай ступені абумоўлена перанаселенасцю краіны і звязаным з ёй недахопам ворнай зямлі. Становіцца пагаршалася паражэннем Кітая ў *агла-кітайскай вайне 1840—42* і ўнутрай сепарацыі Кітая ў выніку еўрап. кантрабанды опіуму, што выклікала фін.-эканам. крызіс. Няздольнасць урада манчжурскай дынастыі *Цын* вырашыць праблемы краіны прывяла ў 1841—49 да шэрагу нар. паўстанняў. Заснавальнік руху тайпінаў — вясковы настаўнік Хун Сюцюань, які ў 1843 стварыў «Таварыства пакланення нябеснаму ўладару» (Байшандзіхуй). Ідэйнай асновай таварыства абвешчана хрысціянства, але ў інтэрпрэтацыі Хун Сюцюаня хрысц. ідэя адзінага Бога спалучалася з традыц. кіт. ўяўленнямі аб сад. роўнасці і справядлівасці — тайпін (кіт. «вят. роўнасць» — адсюль Т.п.). 11.1.1851 таварыства пачало паўстанне пад лозунгам стварэння «Нябеснай дзяржавы вят. працвіцання» (Тайпін цянью). Хун Сюцюань абвясціў сябе Цяньюанам (нябесным гасударом). Армію і ўрад тайпінаў узначаліў Ян Сюцян. Створанае тайпінамі моцнае дысцыплінаванае войска заняло вят. тэр. на Пд ад р. Янцзы, а ў 1853 — г. Нанкін, які стаў сталіцай тайпінскай дзяржавы. Быў выдадзены дакумент «Зямельная сістэма нябеснай дынастыі», які дэклараваў ураўнаважанне размеркавання зямлі па эдаках, але рэалізаваць яго не ўдалося. У 1856 паміж кіраўнікамі руху тайпінаў паглыбіліся супярэчнасці. Са згоды Хун Сюцюаня былі забіты Ян Сюцян і некат. яго падпечнікі. Пасля заканчэння *англа-фран-*

ка-кітайскай вайны 1856—60 вят. лапа-могу цынскаму ўраду ў задушэнні Т.п. аказалі еўрап. дзяржавы. Частковыя поспехі войск тайпінаў на чале з палкаводцам Лі Сючэнам не змаглі прадукіць паражэнне Т.п. У ліп. 1864 паў Нанкін, Хун Сюцюань скончыў жыццё самагубствам. У 1868 знішчаны апошнія асяродкі паўстання.

Літ.: Тайпінское восстание 1850—1864 гг. Сб. док. М., 1960; Илюшечкин В.П. Крестьянская война тайпинов. М., 1967.

У.У. Куціцкі.

ТАЙСКІЯ МОВЫ, сям'я моў, пашыраных на п-ве Індакітай і ў прылеглых раёнах Паўд. Кітая. Займаюць прамежкавае становішча паміж *кітайска-тыбецкімі мовамі* і *аўстралазійскімі мовамі*. Падзяляюцца на 3 групы: паўд.-зах. (мовы тайская, лаоская, шанская, ахом, юан, кхын і інш.), цэнтр. (тай, нунг, паўд. чжуанскія дыялекты), паўн. (буй, паўн. чжуанскія дыялекты). Да Т.м. прымыкаюць кадайскія мовы (лі, лакуа, лаці, гэлао), дун-шуйскія мовы (дун, шун, ман, тхен) і інш. Усе Т.м. тыпалагічна падобныя ўм уласцівы ізаляваны лад, фаналогічна і сінтакс. блізкасць, супадзенне марфемы са складам, адсутнасць словазмянення, коранескладанне. Письменнасць бярэ пачатак (помнікі з канца 19 ст.) ад інд. пісьма. Выкарыстоўваюцца таксама іерогліфіка і лацінка. Літ.: Морев Л.Н., Плам Ю.Я., Фомичева М.Ф. Тайский язык. М., 1961.

А.Я. Міхневіч.

ТАЙФУН (англ. typhoon ад кіт. тайфын — вятлікі вецер), назва *трапічных цыклонаў* штармавой і ўраганнай сілы (скорасць ветру 30—50 км/гадз, асобныя парывы да 100 км/гадз) у зоне распаўсюджвання мусонаў Усх. Азіі. Узнікаюць пераважна летам і восенню над Ціхім ак., на У ад Філіпінскіх а-воў, дасягаюць берагоў Кітая, Японіі, Карэі, уплываюць на надвор'е Д. Усходу Расіі. Дыяметр Т. некалькі соцень кіламетраў. Выклікае моцнае хваляванне мора, часта суправаджаецца ліўнямі, навадненнямі, прыводзіць да разбурэнняў і прычыняе вят. матэрыяльныя страты. За год бывае 20—30 Т., працягласць асобных ад некалькіх дзён да некалькіх тыдняў.

ТАЙХУ, возера на У Кітая, на правабярэжнай ч. даліны р. Янцзы, каля яе дэльты. Пл. 2,2—3,6 тыс. км². Прэснае. Летам паўнаводнае, глыб. да 12 м, зімой мялее. Злучана пратокамі з *Вялікім каналам*. Выкарыстоўваецца для арашэння рысавых палёў, суднаходства, рыбалоўства.

ТАЙЦ Марк Юр'евіч (н. 15.6.1927, Мінск), бел. вучоны ў галіне біяхіміі і радыяцыйнай біялогіі. Д-р біял. н. (1973). Скончыў Мінскі мед. ін-т (1950). З 1959 у Ін-це фізіялогіі АН Беларусі. З 1991 у Ізраілі. Навук. працы па механізмах уздзеяння малых доз іанізуючай радыяцыі на кару наднырачнікаў, канфармацыйных зменах мітахандрыяльных мембран клетак галаўнога мозгу пад уздзеяннем стрэс-фактараў.